

УДК 336.1.07:352

Мартиненко В.О.

Гордієнко В.П.

ЕКОЛОГІЧНИЙ АУДИТ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ

У статті розглянуто окремі аспекти екологічної безпеки України. Одними з нагальних проблемних питань визначено недосконалість розвитку екологічного аудиту взагалі та екологічного аудиту території зокрема, наслідком чого є серйозні еколого-економічні проблеми в державі та регіонах. Авторами запропоновано певні шляхи удосконалення системи екологічного контролю.

Ключові слова: економіка, екологія, екологічна політика, екологічна безпека, екологічний аудит.

Summary. The article reviews some aspects of ecological safety of Ukraine. One of the urgent issues identified the deficiencies of environmental audits in general and environmental audits in particular area, in related with serious ecological and economic problems in countries and regions. The authors propose some ways of improving environmental management system.

Keywords: economics, ecology, environmental policy, environmental security, ecological audit.

Вступ. Розвиток ринкової економіки спричинив особливу увагу до проблем сталого еколого-економічного розвитку різних регіонів України. Однією з умов переходу до сталого розвитку є поєднання інтересів економіки з проблемами екологічної безпеки регіонів, збереження якості навколишнього середовища та раціонального використання природних ресурсів. Стає очевидним, що за останні десятиліття погіршення стану довкілля негативно вплинуло на якість життя населення, лімітує можливість економічного і соціального розвитку великих промислових регіонів та міст.

За оцінками вчених, промисловими підприємствами і транспортом України щороку здійснюється викидів близько 6 млн тонн забруднюючих речовин, що становить 150 кг на кожного громадянина країни. У водні басейни потрапляє більше 14 млрд м³ стічних вод, або близько 300 тис. л у розрахунку на кожного мешканця [2]. Вклад екологічного фактора у погіршення здоров'я населення оцінюється на рівні 10–30%, у тому числі за онкологічними захворюваннями – близько 50% [3]. Марнотратний та деструктивний характер природокористування постійно породжує нові та все більш гострі екологічні проблеми, що свідчить про кризовий стан нинішньої державної політики природокористування [4].

Неможливо не відмітити й той факт, що екологічне становище ускладнюється також тем, що на більшості підприємств країни спостерігається прогресуючий фізичний та моральний знос основних виробничих фондів, повільна заміна застарілих та екологічно шкідливих технологій, скорочення випуску деяких видів спеціалізованої техніки та обладнання для захисту навколишнього середовища, що сприяють загостренню екологічного стану.

Нині, свідомо чи несвідомо, екологічно небезпечна економіка України починає робити перші кроки у напрямі екологічно збалансованого розвитку. Процес цей важкий і довготривалий, бо пов'язаний з трансформуванням техногенного господарського мислення у соціально-екологічне. Тому актуальним та необхідним на сучасному етапі є впровадження новітніх організаційно-економічних механізмів, які дозволять на принципово новій основі підійти до природоохоронного регулювання та комплексного вирішення існуючих проблем. Наразі, одним із таких механізмів є екологічний аудит, який може істотно вплинути на екологічну ситуацію, як на рівні кожного власника, промислових підприємств, виробничих компаній, галузі, так і на рівні регіону.

Дослідження проблем формування і розвитку основ екологічного аудиту здійснюється як економістами, так і науковцями з інших галузей – соціологами, фахівцями з державного управління тощо. Серед них необхідно відзначити наукові розробки таких вчених, як В.О. Аніщенко, О.Ф. Балацький, В.М.

Борнос, П.І. Коренюк, О.В. Лук'янін, Л.І. Максимів, Л.Г. Мельник, В.М. Навроцький, Ю.М. Саталкін, В.М. Сахаєв, В.М. Трегобчук, В.Я. Шевчук та ін. Серед зарубіжних вчених необхідно виділити наукові досягнення А. Ендреса, Н.В. Пахомової, І.М. Потравного, К. Ріхтера, Г.П. Серова, В.Л. Сидорчука, С.С. Тимофєєвої й ін. Ці науковці дослідили основні аспекти концепції екоаудиту, проте багато проблем залишаються недослідженими або недостатньо вивченими.

Метою дослідження є визначення ролі і значення екологічного аудиту в процесі розвитку еколого-економічних форм господарювання та аргументація необхідності його широкого запровадження на регіональному рівні.

Результати дослідження. Останнім часом у процесі реформування економіки України простежуються активні тенденції на сталий розвиток регіону, інвестиційні проекти розвитку територій, у тому числі вільні економічні зони. Необхідною умовою їх створення і розвитку є безпечний стан довкілля. Для досягнення цього стану необхідно не лише зосереджувати увагу на заходах природоохоронного характеру (зменшення до мінімуму рівня забруднення навколишнього середовища, посилення природоохоронної діяльності на заповідних і рекреаційних територіях, підвищення стійкості довкілля, завершення створення державної системи моніторингу навколишнього природного середовища та ін.), але і вносити істотні зміни у систему управління мікроекономікою і у її функції, зокрема, фінансово-господарського контролю і екологічного контролю. Близько 30 років тому у країнах з розвинутою ринковою економікою організаційна схема господарсько-фінансового контролю була доповнена введенням екологічного аудиту. У міжнародній практиці екологічний аудит реалізований у практичний механізм діяльності, є інструментарієм систем екоменеджменту від макро- до мікрорівня природокористування та господарювання. Це один із провідних організаційних інструментів екологізації не тільки виробництва, а й суспільно-економічних відносин на регіональному рівні.

Сучасні існуючі теоретико-методичні підходи до екологічного аудиту відносяться переважно до аудитування підприємств. Територія дотепер менше всього охоплена експертними видами діяльності. У той же час світові установки на сталий розвиток регіону, інвестиційні проекти розвитку територій, вимагають розширення об'єктів аудиторської діяльності, включаючи до їх складу території різних просторово-часових рівнів. Тому територіальний аспект застосування процедури екологічного аудиту сьогодні знаходиться в стадії формування і дослідження.

Потреба в екологічному аудиті території обумовлена декількома важливими факторами:

- необхідністю посилення державного регулювання природоохоронною діяльністю в умовах обмеженості бюджетного фінансування;
- аудит виведення підприємств з експлуатації при реструктуризації галузі;
- аудиторська екологічна оцінка оздоровлення підприємств, що приватизуються;
- аудиторська оцінка екологічних витрат;
- аудиторські рекомендації по ресурсозберіганню;
- аудиторська оцінка умов екологічного страхування;
- аудиторська еколого-економічна оцінка інвестиційної привабливості об'єкту;
- аудиторська еколого-економічна оцінка "гудвилла" фірми;
- аудиторський облік екологічних чинників у вартісній оцінці підприємства, що приватизується;
- аудиторська оцінка нормативної бази природокористування підприємства;
- аудиторський захист корпоративних інтересів;
- аудиторська екологічна оцінка інноваційних і інвестиційних проектів і ін.

Таким чином, екологічний аудит території характеризується своєю комплексністю з виконанням дослідницьких і інжинірингових процедур.

Значною мірою він важливий в передінвестиційній стадії. При розгляді складних інвестиційних програм і проектів екологічний аудит може передбачати екологічну експертизу. Це зіставне з фінансовим аудитом, який великі фірми проводять перед перевіркою фінансової діяльності податковою інспекцією.

Отже, екологічний аудит територій є новий науково-практичний вид діяльності, нове вирішення науково-практичного завдання екологічного аудитування територій

Під екологічним аудитом території ми розуміємо один із напрямків аудиторського науково-практичного виду діяльності, який базується на систематичному експертному аналізі територій, що включає комплексну геоекологічну їх оцінку з метою з'ясування екологічного стану і розробку рекомендацій по сталому розвитку регіону.

Метою розробки концепції екологічного аудиту території є створення такого механізму вирішення еколого-економічних проблем, який би став невід'ємною частиною діяльності адміністрації регіону, області. Іншою важливою задачею є демонстрація політики в сфері народного господарства, охорони навколишнього середовища і ефективності заходів по реалізації місцевої Порядок денний на XXI століття.

Предметом екоаудиту території має бути фактична екологічна діяльність господарюючих суб'єктів, яка може бути зафіксована стосовно наступних напрямків:

- забезпечення екологічної безпеки і оцінки екологічного ризику, попередження екологічного збитку, превентивних і оздоровчих заходів в частині попередження і ліквідації наслідків кризових екологічних ситуацій;

- екологічний моніторинг, управління якістю навколишнього середовища, раціоналізація використання природних ресурсів, сировини, матеріалів, продукції, відходів;

- регулювання викидів (скидів) забруднюючих речовин у навколишнє середовище, розміщення відходів, використання природних ресурсів;

- забезпечення діяльності в сфері екологічної сертифікації, ліцензування, екологічного страхування, екологічного нормування;
- оцінка рівня і ступеня екологічної безпеки об'єктів, включаючи забезпечення вимог екологічної відповідальності за порушення природоохоронного законодавства, розвиток системи платежів за забруднення природного середовища і використання природних ресурсів;
- реалізація екологічних програм і екологічної політики об'єкта аудиту з врахуванням коротко- та довгострокових завдань по забезпеченню екологічної безпеки і стійкого розвитку;
- забезпечення вчасного надходження екологічної інформації, навчання персоналу і освіти населення.

До задач екологічного аудиту території входить розробка для системи управління і експертів з охорони навколишнього середовища ефективного інструменту для аналізу і характеристики сучасного стану навколишнього середовища в регіоні (області), визначення і оцінка позитивних і негативних аспектів стану довкілля на даній території, великомасштабного розвитку екологічної стратегії, основаної на принципах раціонального природокористування, визначення і підготовка основ для пріоритетних інвестицій і проектів на територіальному рівні і ін.

Структурно екологічний аудит території повинен складатися із попереднього огляду стану навколишнього середовища регіону, та оцінки програм, пов'язаних з охороною навколишнього середовища. Сам процес проведення екоаудиту території може бути представлений як поетапна програма, яка в залежності від специфіки об'єктів аудиту може охоплювати наступні етапи:

1. Попередні роботи (планування аудиту, підготовка команди, розпоріл обов'язків).
2. Збір інформації (інтерв'ю і обговорення з представниками органів державного управління та громадськості, збір інформації).

3. Аналіз інформації (підготовка висновків, рекомендацій, корегуючі заходів)

4. Продовження аудиту (аудиторський цикл – підготовка до наступного аудиту)

При проведенні екологічного аудиту основними джерелами екологічної інформації є: комплект нормативно-правових документів, що визначають встановлені ліміти впливу на навколишнє природне середовище (НПС) для конкретного природокористувача (аудитуемого об'єкту); статистичні показники; інформація від власних засобів екологічного контролю на об'єкті, де проводиться екологічний аудит; інформація від регіональних інформаційно-аналітичних центрів моніторингу.

До не менш важливої групи джерел інформації щодо екоаудиту відноситься і нормативна база, до якої належать:

а) документи загальнодержавного рівня: укази і розпорядження Президента України; постанови Уряду України; відомчі нормативні акти Мінрироди України і інших спеціально уповноважених державних органів України в галузі охорони навколишнього природного середовища; міждержавні стандарти серії ГОСТ 17 «Система стандартів в галузі охорони природи»; (термін дії яких не закінчився і не суперечить законодавству України); державні стандарти, регулюючі якість продукції і послуг; нормативні акти міністерств і відомств, регулюючі діяльність в галузі навколишнього середовища і природокористування;

б) документи суб'єктів України: законодавчі акти суб'єктів України; укази, розпорядження регіональних органів влади; нормативні акти спеціально уповноважених державних органів України в галузі охорони навколишнього природного середовища і використання окремих видів природних ресурсів.

При проведенні екологічного аудиту важливу роль відіграють також нормативи якості навколишнього природного середовища, які можна розділити на три групи:

а) санітарно-гігієнічні (гранично допустимі концентрації шкідливих

речовин (ГДК) — хімічних, біологічних, фізичних дій). Метою яких є визначення показників щодо здоров'я людини.

б) екологічні нормативи (нормативи викидів, скидів шкідливих речовин (ГДВ, ГДС).

Такі нормативи встановлюють вимоги до джерел забруднення або шкідливої дії. Сюди також відносяться технологічні, будівельні, містобудівні правила, що містять екологічні вимоги охорони навколишнього середовища;

в) до третьої групи нормативів входять так звані допоміжні нормативи.

Окрім нормативів якості навколишнього середовища діють також гранично допустимі норми навантаження на природне середовище (ГДН) — розміри антропогенної дії на природні ресурси або природні комплекси, що не приводять до порушення екологічних функцій природного середовища.

Джерелом інформації є також засоби екологічного контролю підприємства, системи екологічного моніторингу, комплект нормативно-правових документів з лімітів забруднення НПС: щоквартальні довідки статистичної звітності форми 2ТП-повітря; дозвіл на водокористування; дозвіл на землекористування; документи з сертифікації і ліцензування виробничої діяльності; гранично допустимі концентрації шкідливих речовин техногенного забруднення; екологічний паспорт промислового підприємства і ін.

Досвід екологічного аудиту території доводить, що його ефективність залежить від трьох основних факторів:

- глибини зацікавленості органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування у проведенні аудиту щодо об'єктів чи видів діяльності, які становлять підвищену екологічну небезпеку;

- повноти відкритості та сумлінності спеціалістів підприємства, організацій та установ у аналізі всіх екологічних аспектів;

- спільної, злагодженої роботи аудиторської команди і спеціалістів підприємства, організацій та установ .

З врахуванням існуючого міжнародного досвіду і у відповідності до рекомендацій Європейського банку реконструкції та розвитку схема

проведення екологічного аудиту стандартизується за міжнародною серією стандартів ISO 19011.

В Україні даний вид аудиту лише починає розвиватися. Базою для його впровадження і подальшого розвитку стали ратифікація на державному рівні міжнародних стандартів екологічного менеджменту та аудиту серії ISO 14000 у 1998 р., прийняття Закону України «Про екологічний аудит» від 4 серпня 2004 р., Положення про ведення реєстру екологічних аудиторів і юридичних осіб, що мають право на здійснення екологічного аудита, яке затверджене наказом Мінприроди України від 27.03.2007 №121 та Положення про сертифікацію екологічних аудиторів, яке затверджене наказом Мін природи України від 29.01.2007. №27.

Як свідчать проведені дослідження, в державі наразі не має серйозної мотивації суб'єктів господарювання до проведення добровільних екологічних аудитів. Підприємства не зацікавлені у здійсненні превентивного контролю щодо відповідності їх діяльності вимогам природоохоронного законодавства. Одна із головних причин відсутності такої мотивації – це низькі розміри відшкодування заподіяних збитків унаслідок порушення природоохоронного законодавства.

Проте, необхідно зазначити, що Закон України «Про екологічний аудит» передбачає проведення екологічного аудиту не лише у добровільній, але і обов'язковій формі. Зокрема, обов'язковий екологічний аудит може здійснюватися на замовлення зацікавлених органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування не лише щодо об'єктів чи видів діяльності, які становлять підвищену екологічну небезпеку, відповідно до переліку, що затверджується Кабінетом Міністрів України. Однак, не варто обмежувати обов'язковий екологічний аудит лише об'єктами підвищеної екологічної небезпеки. Це повинні бути також інші об'єкти регіону, обов'язковий екоаудит на яких призначається, зокрема, за приписами уповноважених органів виконавчої влади при виникненні спірних ситуацій в процесі контрольно-наглядової діяльності чи в інших випадках необхідності отримання незалежної

експертної оцінки; за ініціативою органів ліцензування або сертифікації при ліцензуванні чи сертифікації видів діяльності в сфері охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки; при обґрунтуванні інвестиційних проектів і програм, якщо це передбачено умовами інвестування; а також інших програм території (району, області) екологічний стан яких антропогенно порушений.

Зважаючи на це, доцільно проводити аудит виконання регіональних комплексних програм охорони навколишнього природного середовища метою якого має бути оцінка досягнення запланованих показників (продукту, ефективності, якості), виявлення проблем у виконанні даних бюджетних програм та розробка пропозицій щодо підвищення ефективності використання ресурсів держави та регіону.

Необхідно зазначити, що екологічний аудит в Україні до цього часу здійснюється епізодично, без належної системи та організації. Сьогодні в Україні сертифіковано лише біля 120 екологічних аудиторів та 50 організацій внесено до реєстру юридичних осіб, що мають право здійснювати екологічний аудит. Протягом року в середньому проводиться до 20 обов'язкових та 30 добровільних екологічних аудитів, що всвідчить про низький рівень екологічного аудиту в країні. Значний тягар відповідальності за таке становище слід покласти на недоопрацьованість законодавства, що регламентує відносини саме в цих сферах, і до якого відповідні зміни внесені не були.

Висновок. В Україні на сьогодні з упевненістю можна стверджувати про існування гострої потреби у розвитку екологічного аудиту території. Його впровадження дозволить більш успішно проводити реформування екологічно небезпечної економіки і забезпечувати не лише систематичну наукову оцінку геоecологічного стану регіону і його територіальну організацію, але й реалізовувати на практиці результати аудитування. Це можливо за умови, що екологічний аудит, також як і екологічна експертиза, стане науково-практичним видом діяльності і буде виконуватися недержавними структурами. Екологічний аудит території повинен стати елементом управління сталим розвитком

територій. Суттєвий поштовх широкому розвитку регіональній еколого-аудиторської діяльності можуть надати радикальні системні зміни в системі законодавства, соціально-економічній та технологічній сферах, а також в системі державного, регіонального та муніципального управління.

Література

1. Закон України «Про екологічний аудит» [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – 2009. – Режим доступу до тексту закону: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws>.

2. Басанцов І. В. Екологічний аудит в Україні: актуальність, проблемні питання та напрями удосконалення / І. В. Басанцов, О. С. Пантелейчук // Вісник Сумського державного університету. – Серія Економіка. – 2009.

3. Лукьянихин В. А. Формирование экологической политики в Украине / В.А. Лукьянихин // Вісник Сумського державного університету. – Серія Економіка. – 2002. – № 10(43) – С. 22–31.

4. Чумак А. Н. Теоретические основы экологического аудита (Харьковский государственный экономический университет) [Електронний ресурс] / А. Н. Чумак. – 2007. – Режим доступу до статті: <http://docs.google.com>.